

میزان الفقاهة و مولف آن

حسین حلبیان^۱

چکیده

شرح حال سید محمد باقر دُرچه ای اصفهانی فقیه شیعی (۱۲۶۴-۱۳۴۲ ق.) بر اساس گزارشهای تراجم نگاران، فهرستی از ۱۴ استاد و ۱۰۳ شاگرد او همراه با شرح حال برخی از آنان، و معرفی مفصل کتاب میزان الفقاهة در مقاله آمده است. نگارنده فهرست تفصیلی درونمایه ۲۶ مجلد این کتاب را که مجموعه ای از نوشتارهای مرتبط با فقه شیعه است، و نیز فهرستی از آثار منتشر نشده او در باره اصول فقه آورده است.

کلید واژه‌ها

دُرچه ای، سید محمد باقر (۱۲۶۴-۱۳۲۴ ق.)؛ میزان الفقاهة (کتاب)؛ فقه شیعه - منابع قرن چهاردهم؛ حوزه علمیه اصفهان - قرن ۱۳ و ۱۴.

آقا سید محمد باقر فرزند سید مرتضی از نسل جناب میرلوحی سبزواری، فقیهی چیره دست و استادی پرتلاش بوده و از شاگردان میرزا حبیب الله رشتی و میرزای شیرازی و آخوند خراسانی بشمار می آمده است.

ایشان از معاصرین آخوند ملا محمد کاشی^۱ و میرزا جهانگیر خان قشقایی و آخوند عبدالکریم گزی بوده و در مدرسه نیم آور اصفهان افاضه می نموده اند.

در کتاب رجال و مشاهیر اصفهان آمده: «آسید محمد باقر درجه ای از فرزندان میرلوحی معروف بوده، تولدش در هزار و دویست و شصت و چهار در قریه دُرچه لنجان اصفهان

۱. المدفون فی تکیه ملک فی وادی السلام باصفهان، و من المدفونین بقریه جدنا الأعلى الحاج محمد ابراهیم نجل الحاج غلامعلی بن مهدی شهرستانی نجل الحاج اسماعیل المدفون بناحیه شهرستان من مدینه اصفهان.

والحاج اسماعیل الکبیر حجّ حجّتین. الحجّة الأولى ماشياً علی قدمیه فی سنتین. والأخری راكباً. ارتحل إلى جوار رحمة ربّه الکریم بعد عمر طویل ۱۰۳ عاماً.

وحفیده الحاج ابراهیم رجل متمسک بالثقلین کتاب والعترة، وجیه ناصح نافذ الکلام والقول مهتم بإقامة الشعائر الدینیة، مخالف لمقاصد السلطنة الطاغیة الپهلوی الأول فی کشف الحجاب وتعطیل المجالس الحسینیة، فأقام المجلس الحسینی ذاتباً عنه بوجاهته ونفوذ کلمته - وهو رجل محترم حتّی عند عمّال الحكومة الطاغیة و ذبّ عن نوامیس المسلمین و شعائرهم و رموز عزّهم حسب قدرته وطاقته. والحاج ابراهیم مولود فی سنة ۱۲۲۴ هـ. ش و متوفّی فی سنة ۱۳۲۲ هـ. ش مطابق لشهر شوال المکرم سنة ۱۳۶۲ هـ. ق.

وله أیاد بیض علی الناس بحیث أقام له المسلمون و حتّی غیر المسلمین من ساکنی اصفهان مجالس التعزیه والتعظیم. ودفن ب(تکیه ملک) بمقبرة تخت فولاد قریب من الآخوند المولی محمد الکاشی رحمة الله علیه.

تاریخ رحیله من نظم العلامة المحقّق الحجّة السید عبدالستار الحسنی البغدادی:

وَمَنْ لَهُ التَّبَجُّيلُ وَالتَّكْرِيمُ
عُقْبَاءُ فِي يَوْمِ الْجَزَا النَّعِيمِ
فَاحَ بِهِ مِنْ رَوْضِهِ النَّسِيمِ
وَفَازَ كُلُّ مَنْ لَهَا يُقِيمُ
وَقَلْبُهُ يَوْمَ اللَّقَا سَلِيمِ
مَضَى إِلَى النَّعِيمِ إِبرَاهِيمِ

الْمُنْحَبْتُ الْبَرُّ وَحَيْدُ عَصْرِهِ
لَبَّى نِدَاءَ رَبِّهِ طُوبَى لَهُ
قَدْ طَابَ ذِكْرُهُ بِكُلِّ مَجْلِسِ
مَاتِمُ الْحُسَيْنِ قَدْ أَقَامَهَا
قَدْ غَادَرَ الدُّنْيَا لِيَلْقَى رَبَّهُ
فِي شَهْرِ شَوَالٍ فَأَرخُ: (بِهَجَاً)

(۱۱)+(۹۵۰)+(۴۱)+(۲۰۱)+(۲۵۹) = (۱۳۶۲) هـ. ق.

میرزا محمد باقر

فصلنامه تخصصی کتابشناسی و نسخه شناسی
سال بیست و هشتم / شماره ۱۰۸ / تابستان ۱۴۰۱

واقع شد. بعد از ملاحظه سطح کتب علی الرسم زمان خود، مسافرت به نجف اشرف می‌کند و در آنجا در مجلس درس حاجی میرزا حبیب الله رشتی حاضر می‌شود، و چندین سال تقریرات ایشان را نوشته پس از تحصیل اجازه به اصفهان مراجعت می‌کند، در مسجد نواصفهان تدریس فقه و اصول می‌نماید. نظر بر اینکه جزوه‌های جامعی داشته و مطالب میرزای استاد را کاملاً ضبط کرده بیان می‌کرد، اهل فضل آن زمان بیشتر به درس او حاضر می‌شدند و استفاده می‌نمودند و تقریرات او را مجدداً جزوه می‌ساختند. اشخاصی که حالیه در اصفهان محصل و مجاز می‌باشند اغلب شاگردان او هستند. در سنه هزار و سیصد و چهل و دوشبی در حمام درچه ناگهان وفات نمود، تشییع جنازه او را از درچه تا تخت پولاد با ازدحام و جمعیت فوق العاده به عمل آوردند.^۱

در مقالات مبسوطه در اعیان دوره مشروطه آمده است: «سید محمد باقر صاحب عنوان از اجله اعیان علماء اصفهان و در فن اصول سرآمد اقران خود بود و چندین سال در اصفهان در این علم محققانه تدریس می‌نمود. وی در سنه ۱۲۶۴ هزار و دو بیست و شصت و چهار قمری مطابق ۱۲۲۶ - ۱۲۲۷ شمسی متولد شده، در سیزده سالگی به تحصیل مشغول و پس از علوم مقدماتی، فنون فقه و اصول را در خدمت برخی از علماء اصفهان از آن جمله میرزا محمد باقر چهارسوقی و میرزا محمد حسن نجفی و میرزا ابوالمعالی کلباسی تحصیل کرد و بعد از آن به عتبات رفت و آنجا در نجف اشرف مدت دوازده سال در حوزه درس علمای بزرگ و محققین و مدرسین چون میرزای شیرازی و حاجی سید حسین ترک درآمده، معلومات خود را تکمیل نمود و به خصوص از فیض تدریس حاجی میرزا حبیب الله رشتی به غایت کامیاب گردید.

آنگاه در سنه ۱۳۰۳ به اصفهان برگشت و خود بساط تدریس فروچید و در مدرسه نیم آورد منزل و چندین سال در مسجد نو تدریس و در مسجد بازارچه وزیر نزدیک درب امام امامت می‌نمود و فضیلت محققین و صلحاء و متعبدین فیض مجلس درس و صف جماعت او را غنیمت دانسته از اطراف و اکناف به خدمتش شرفیاب می‌شدند و چندین سال بود که در اصفهان مدرّسی در اصول فقه مانند او نیامده بود. و در عصر خود از همه

۱. رجال و مشاهیر اصفهان، ص ۲۴۳ و ۲۴۴.

مدرسین اصفهان برتری به هم رسانید و علاوه بر آن در زهد و تقوی و اعراض از دنیا و کناره گیری از مراعات و عدم ورود در سیاسات نیز در میان علمای اصفهان امتیازی بین داشت. و هفته ای دو شب در درجه و دو شب در اصفهان در خانه و سه شب در مدرسه می ماند که یک عیال و منزل در درجه و یکی در اصفهان و منزلی نیز در مدرسه تهیه کرده بود و تا هنگام وفات از این قاعده تخلف ننمود.^۱

معلم حبیب آبادی درباره ایشان بیان داشته: «از علماء عظیم الشان و مدرسین معروف اصفهان در اصول فقه بود.»^۲

آقا بزرگ در شرح حال ایشان آورده: «هو السيد محمد باقر بن السيد مرتضی الدرچه ای الإصفهانی عالم ورع و فاضل جلیل. درچه بیازی قریة کبیرة و درچه عابد قریة صغیرة و هما فی بلوک لنجان من توابع اصفهان و المترجم و إخوته من الکبیرة و هم من ولد السيد محمد لوحی معاصر العلامة المجلسی الأول، هاجر المترجم الی النجف مع العلامة المیرزا محمد حسین النائنی فتلمذ علی الشیخ حبیب الله الرشتی و کتب کثیراً من تقریراته و عاد الی اصفهان، فصار من أئمة الجماعة الموثقین و اشتغل بالتدريس فی مدرسة نیماورد الی أن توفی یوم الجمعة (۲۸- ع ۲- ۱۳۴۲) و دفن بتکیة الکا زرونی فی تخت فولاد.»^۳

در الذریعة در شرح احوال آیه الله سید محمد باقر موسوی درچه ای آمده است: «المدرس فی مدرسة نیماورد و الموثق عند عامة الناس، هاجر الی العتبات مع آیه الله النائنی و قرأ فی النجف علی العلامة المیرزا حبیب الله الرشتی.»^۴

در موسوعة طبقات الفقهاء آمده است: «محمد باقر بن مرتضی بن أحمد بن مرتضی الموسوی، الدرچه ای الأصفهانی (۱۲۶۴- ۱۳۴۲ هـ): فقیه إمامی، أصولی، مدرس. تتلمذ علی أبی المعالی الکلباسی الأصفهانی. و قصد النجف، فحضر علی:

۱. مقالات مبسوطه، حاشیه ۲۸، ص ۷۵. رک: زندگی نامه حضرت آیه الله چهارسوقی، ص ۲۰۳ و ۲۰۴.
۲. مکارم الآثار، ج ۵، ص ۱۷۷۹.
۳. طبقات أعلام الشیعة، ج ۱۳، ص ۲۲۴.
۴. الذریعة الی تصانیف الشیعة، ج ۴، ص ۳۷۲.

السید حسین الكوهکمری، وحبیب الله الرشتی. وعاد إلى أصفهان، فولى التدريس فى مدرسة (نیم‌اورد)»^۱.

در کتاب دانشمندان و بزرگان اصفهان آمده است: «آقا سید محمد باقر از اکابر علما و مجتهدین و اعظام فقها و مدرسین عالم فاضل زاهد فقیه اصولی در ۱۲۶۴ متولد و در شب ۲۸ ربیع الثانی سال ۱۳۴۲ به مرض سکتہ در حمام دُرچه وفات یافت و در تخت فولاد در تکیه کازرونی مدفون گردید. عمده تحصیلاتش در اصفهان نزد آقا میرزا محمد باقر چهارسوقی و میرزا محمد حسن نجفی و میرزا ابوالمعالی کلباسی و در نجف نزد آقا میرزا محمد حسن شیرازی و حاج میرزا حبیب الله رشتی و حاج سید حسین کوهکمری بود. و پس از فوت مرحوم آقای [سید اسماعیل] صدر مرجع تقلید مردم اصفهان، بلکه ایران گردید»^۲.

و بنا بر آنچه در مکارم الآثار آمده: «... در بین الطلوعین شب آدینه بیست و هشتم ماه ربیع الآخر سنه ۱۳۴۲ هزار و سیصد و چهل و دو - مطابق ۱۵ قوس ماه برجی - در دُرچه وفات کرد، و در تخت فولاد در بقعه میان تکیه کازرونی دفن شد»^۳.

اساتید

در اساتید ایشان ذکر کرده اند:

۱. آقا سید مرتضی موسوی دُرچه ای (والد گرامی)؛^۴
۲. میرزا محمد باقر صاحب روضات الجنات؛
۳. میرزا محمد حسن نجفی اصفهانی؛
۴. میرزا ابوالمعالی کلباسی؛
۵. شیخ محمد باقر نجفی؛

۱. موسوعة طبقات الفقهاء، ج ۱۴، القسم الثاني، ص ۹۹۸.

۲. دانشمندان و بزرگان اصفهان، ج ۱، ص ۳۷۰.

۳. مکارم الآثار، ج ۵، ص ۱۷۸۰.

۴. رک: نگاهی کوتاه به خاندان و زندگی آیه الله سید ابوتراب مرتضوی درچه ای، ص ۱۵.

۶. میرزا محمد حسن شیرازی؛

۷. سید حسین ترک کوهکمری؛^۱

۸. میرزا حبیب الله رشتی؛

۹. آخوند خراسانی؛^۲

۱۰. آخوند ایروانی؛^۳

۱۱. سید محمد کاظم طباطبائی یزدی؛^۴

۱۲. شیخ هادی طهرانی؛^۵

۱۳. شیخ محمد حسین کاظمینی؛^۶

۱۴. ملا لطف الله مازندرانی؛

و احتمالاً:

۱۴. حاج میرزا حسین خلیلی؛^۷

در پایان این قسمت از مقاله، از باب حسن ختام شرح حال دو تن از اساتید سید محمد باقر درجه ای را می آوریم.

۱. در کتاب دانشمندان و بزرگان اصفهان آیه الله العظمی سید محمد باقر درجه ای را از شاگردان ایشان بر شمرده اند.
۲. ربک: میزان الفقه، ج ۳، تقریراتی در طهارت و نماز احتیاط از درس آخوند خراسانی نوشته اند.
۳. بنا بر آنچه از فهرس برمی آید آیه الله العظمی سید محمد باقر درجه ای تقریری در بحث انسداد از ایشان دارند.
۴. مرحوم آیه الله العظمی سید محمد باقر درجه ای تقریری مختصر از درس ایشان نوشته اند که اینجانب مشغول تحقیق آن هستم.
۵. بنا بر فهرستی که جناب آقای حجة الإسلام سید احمد درجه ای برای اینجانب ارسال کردند جناب آیه الله سید محمد باقر درجه ای تقریری در استصحاب از درس آیه الله شیخ هادی طهرانی دارند.
۶. در میزان الفقه، ج ۳، ص ۳۹۱ به بعد تقریر درس شیخ محمد حسین کاظمینی در نماز مسافر به قلم آیه الله سید محمد باقر درجه ای آمده است.
۷. در میزان الفقه ابتدای جلد دوازدهم صفحه ۱۳ رساله ای است در حبه که مرحوم سید محمد باقر درجه ای در آن نوشته: «مقدار دو جزو از تقریر درس حاجی میرزا حسین سلمه الله». که ظاهراً منظور حاج میرزا حسین خلیلی باشد.

۱. آية الله العظمى سيد محمد كاظم طباطبائي يزدى

در کتاب منار الهدى آمده است: «السيد كاظم اليزدى صاحب العروة الوثقى فى الفقه المتداول بأيدي الطلاب اليوم. عالم فاضل جليل متبحر فقيه. سمعت من أستاذى الشيخ محمد تقى القميشى الإصفهانى الساكن بالنجف الأشرف قال: سمعت من جناب السيد يقول: نظرت فى الجواهر من أول الطهارة إلى آخر الديات سبع مرّات»^۱.

در کتاب زندگانی حضرت آية الله چهارسوقى در شرح حال صاحب عروه چنین آمده است: «و عمده تحصيلش در اصفهان نزد صاحب روضات و صاحب مبانى و حاج شيخ محمد باقر ابن شيخ محمد تقى اصفهانى بوده، سپس به نجف اشرف هجرت کرده و آنجا به حوزه درس مرحوم شيخ راضى ابن شيخ محمد نجفى و آية الله مجدد حاج ميرزا محمد حسن شيرازى حاضر و پس از فوت سيد مجدد به إفاده و تدریس پرداخته، ليلاً و نهاراً مشغول إفاضه و استفاضه بوده آنى را غفلت نداشته است. بالأخص در تحقيق علم فقه نهايت كوشش و جدّيت را به كار برده، تا مجتهدى فحل و فقيهى بارع و بى همال گرديد و بالأخره رياست كبرى و زعامت عظمای شيعه به او مفوض و مسلم شد»^۲.

آقای سيد ابوالقاسم اصفهانى از خواصّ ايشان بودند و كتاب جامع الرسائل العملية را جمع آورى کرده اند.^۳

آقای شيخ عبدالوهاب ريزى هم دارى اجازه از ايشان مى باشد.^۴

شاگردان آية الله العظمى سيد محمد كاظم طباطبائي يزدى

۱. حاج سيد اسماعيل ريزى؛^۵

۲. حاج ملا حسن دولت آبادى؛^۶

۱. منار الهدى، ص ۲۱۰.

۲. زندگانی حضرت آية الله چهارسوقى، ص ۱۹۵ و ۱۹۶.

۳. دانشمندان و بزرگان اصفهان، ج ۱، ص ۹۴.

۴. همان، ج ۱، ص ۱۷۵.

۵. همان، ج ۱، ص ۱۴۴.

۶. دانشمندان و بزرگان اصفهان، ج ۱، ص ۲۰۷.

۳. میرزا ابوالهدی کلباسی؛^۱

۴. آقا سید عبدالله ثقة الاسلام؛^۲

۵. شهید سید حسن مدرّس؛^۳

۶. حاج میرزا محمد حسین مدرّس کهنگی که تقریرات فقهی از درس صاحب عروه

هم برای ایشان برشمرده‌اند؛^۴

۷. حاج شیخ محمد علی کرمانی؛^۵

۲. آیه الله میرزا محمد حسن نجفی هزارجریبی^۶

آقا میرزا محمد حسن نجفی فرزند میرزا محمد علی فرزند آقا محمد باقر هزارجریبی. از علمای بزرگ و بانفوذ و اقتدار اصفهان. تولدش ۱۲۳۵ و وفاتش یازدهم ربیع الاول ۱۳۱۷ در اصفهان اتفاق افتاد. جمعی از خواص از آیه الله میرزا محمد حسن نجفی تقلید می‌کردند و ایشان امام جماعت مسجد ذوالفقار بودند و عمرگرامی را صرف تحصیل و تدریس و تألیف و تصنیف و جواب استفتاءات می‌فرمودند. ایشان را از شاگردان آقا سید ابراهیم صاحب ضوابط و حاج شیخ مرتضی انصاری و میرزای شیرازی شمرده‌اند. و از شاگردان ایشان آخوند گزی را برشمرده‌اند.

شاگردان

از شاگردان ایشان برشمرده‌اند؛ حضرات آیات وحجج اسلام:

۱. سید ابوالحسن موسوی اصفهانی؛^۷

۱. برای شرح حال ایشان مراجع شود به کتاب دانشمندان و بزرگان اصفهان اثر سید مصلح الدین مهدوی،

جلد اول صفحه ۵۰۴ و ۵۰۵ و نیز کتاب زندگی نامه حضرت آیه الله چهارسوقی، ص ۲۳۰.

۲. دانشمندان و بزرگان اصفهان، ج ۱، ص ۴۲۶.

۳. همان، ج ۱، ص ۴۸۳ و ۴۸۴.

۴. همان، ج ۱، ص ۵۳۱.

۵. همان، ج ۱، ص ۵۳۴ و ۵۳۵.

۶. مجله تراثنا، شماره ۱۴۳، ص ۱۴۴.

۷. رک: نگاهی کوتاه به خاندان و زندگی آیه الله سید ابوتراب مرتضوی درچه ای، ص ۱۸.

۲. سید حسین طباطبائی بروجردی؛^۱

۳. میرزا مهدی اصفهانی؛^۲

۴. سید جمال الدین گلپایگانی؛^۳

۵. شیخ محمد ابراهیم بن عبدالرحیم کلباسی اصفهانی؛^۴

۶. ملا محمد جواد بن عباس صافی گلپایگانی؛^۵

۷. شیخ اسماعیل بن محمد حسن معزی اصفهانی؛^۶

۸. شیخ محمد رشتی؛^۷

۹. سید مرتضی زواره ای؛^۸

۱۰. حاج ملا هاشم قزوینی؛^۹

۱۱. ابوالقاسم بن عبدالرزاق اصفهانی؛^{۱۰}

۱۲. جلال الدین همائی؛^{۱۱}

۱۳. سید محمد صدر شهبهانی؛^{۱۲}

۱۴. اسدالله بن محمد حجت؛^{۱۳}

۱. موسوعة طبقات الفقهاء، ج ۱۴، القسم الأول، ص ۲۱۳ و ۲۱۴.

۲. دانشمندان و بزرگان اصفهان، ج ۱، ص ۳۶۰.

۳. موسوعة مؤلفی الإمامیة، ج ۸، ص ۲۷۰؛ خاطرات آیه الله مستجابی، ج ۱، ص ۲۳۸ و ۲۳۹.

۴. مؤلفین کتب چاپی، ج ۱، ص ۸۱.

۵. همان، ج ۲، ص ۴۲۱. فرزند ایشان مرحوم آیه الله العظمی حاج شیخ لطف الله صافی گلپایگانی شیخ المراجع در جهان تشیع هستند.

۶. موسوعة مؤلفی الإمامیة، ج ۴، ص ۲۷۶. فرزند ایشان حضرت آیه الله حاج شیخ ابوالفضل معزالدين مشهور به آقای معزی از دانشمندان محترم و خطبای عالی مقام اصفهان بودند که در مسجد سلام اصفهان اقامه جماعت داشتند و مشغول به وظایف روحانیت و ارشاد مردم بودند.

۷. طبقات اعلام الشيعة، ج ۱۷، ص ۱۸۱.

۸. همان، ج ۱۷، ص ۳۴۴.

۹. طبقات اعلام الشيعة، ج ۱۷، ص ۵۷۳.

۱۰. موسوعة مؤلفی الإمامیة، ج ۲، ص ۲۲.

۱۱. همان، ج ۸، ص ۱۹۲.

۱۲. طبقات اعلام الشيعة، ج ۱۷، ص ۲۹۷.

۱۳. موسوعة مؤلفی الإمامیة، ج ۴، ص ۵۳.

۱۵. حسین بن محمود بن جواد موسوی مسجد حکیمی اصفهانی؛^۱
۱۶. شیخ محمدرضا شریعت طالخونچه ای؛^۲
۱۷. شیخ محمدرضا ابن ملا علی حسین آبادی جرقویه ای که بیان شده تقریرات درس آیه الله العظمی درچه ای را هم نوشته است؛^۳
۱۸. شیخ محمدرضا بن محمدتقی فرقانی جرقویه ای؛^۴
۱۹. شیخ محمدرضا حسام الواعظین؛^۵
۲۰. حاج سید یوسف طوسی؛^۶
۲۱. سید زین العابدین طباطبائی ابرقوئی؛^۷
۲۲. آقا شیخ محمدحسن همدانی؛^۸
۲۳. حاج ملا فرج الله درزی؛^۹
۲۴. شیخ محمدحسین نوری زنانی؛^{۱۰}
۲۵. حاج میرزا عبدالعلی مرندی؛^{۱۱}
۲۶. شیخ عبدالوهاب نصرآبادی؛^{۱۲}
۲۷. حاج میرزا علی آقا شیرازی؛^{۱۳}
۲۸. شیخ علی محمد فقیه حبیب آبادی؛^{۱۴}

۱. موسوعة طبقات الفقهاء، ج ۱۴، القسم الثاني، ص ۹۴۳.
۲. دانشمندان و بزرگان اصفهان، ج ۲، ص ۶۲۳ و ۶۲۴.
۳. همان، ج ۲، ص ۶۲۷.
۴. موسوعة طبقات الفقهاء، ج ۱۴، القسم الثاني، ص ۷۱۳.
۵. دانشمندان و بزرگان اصفهان، ج ۲، ص ۶۲۹ و ۶۳۰؛ خاطرات آیه الله مستجابی، ج ۱، ص ۲۷۴ و ۲۷۵.
۶. دانشمندان و بزرگان اصفهان، ج ۲، ص ۶۳۷.
۷. همان، ج ۲، ص ۶۵۸.
۸. دانشمندان و بزرگان اصفهان، ج ۲، ص ۷۳۳.
۹. همان، ج ۲، ص ۷۳۸.
۱۰. همان، ج ۲، ص ۷۵۴.
۱۱. همان، ج ۲، ص ۷۷۸.
۱۲. همان، ج ۲، ص ۷۹۸.
۱۳. همان، ج ۲، ص ۸۱۶.
۱۴. همان، ج ۲، ص ۸۲۷.

۲۹. میرزا علی محمد میردامادی سدهی؛^۱
 ۳۰. حاج شیخ محمد علی یزدی؛^۲
 ۳۱. حاج شیخ یحیی فاضل هرندی؛^۳
 ۳۲. حاج سید فخرالدین خوانساری؛^۴
 ۳۳. آقا شیخ علی فقیه فریدنی؛^۵
 ۳۴. مولی لطف الله شمس الواعظین؛^۶
 ۳۵. سید محمد لطیف خواجویی؛^۷
 ۳۶. حاج سید علی نقی ثقة الشریعة؛^۸
 ۳۷. آقا محمد نوری؛^۹
 ۳۸. حاج شیخ محمود مفید؛^{۱۰}
 ۳۹. سید ناصرالدین حجّت؛^{۱۱}
 ۴۰. حاج ملا نصرالله حبیب آبادی؛^{۱۲}
 ۴۱. آقا شیخ محمد هادی فرزانه قمیسه ای؛^{۱۳}
 ۴۲. حاج آقا رحیم ارباب؛^{۱۴}

۱. همان، ج ۲، ص ۸۲۸.
 ۲. همان، ج ۲، ص ۸۳۵.
 ۳. همان، ج ۲، ص ۸۵۴.
 ۴. همان، ج ۲، ص ۸۵۸ و ۸۵۹.
 ۵. همان، ج ۲، ص ۸۷۶.
 ۶. دانشمندان و بزرگان اصفهان، ج ۲، ص ۸۷۸.
 ۷. همان، ج ۲، ص ۸۸۰ و ۸۸۱.
 ۸. همان، ج ۲، ص ۸۸۵.
 ۹. همان، ج ۲، ص ۹۱۶.
 ۱۰. همان، ج ۲، ص ۹۳۰.
 ۱۱. همان، ج ۲، ص ۹۷۰.
 ۱۲. همان، ج ۲، ص ۹۷۸.
 ۱۳. همان، ج ۲، ص ۱۰۰۶.
 ۱۴. همان، ج ۲، ص ۱۰۶۱ و ۱۰۶۲.

۴۳. سید محمدرضا خراسانی؛^۱
 ۴۴. سید عباس دهکردی؛^۲
 ۴۵. ملا محمد علی عالم حبیب آبادی؛^۳
 ۴۶. سید فضل الله روضاتی؛^۴
 ۴۷. ملا محمد دهاقانی، بیان شده که تقریرات درس استاد خود آیه الله العظمی آقاسید محمدباقر درجه ای را نیز نوشته است؛^۵
 ۴۸. شیخ نورالدین اشنی؛^۶
 ۴۹. حاج سید حسن عماد الشریعة؛^۷
 ۵۰. حاج سید محمدباقر امامی؛^۸
 ۵۱. آقا میرزا محمدرضا الهی؛^۹
 ۵۲. ملا محمد همامی؛^{۱۰}
 ۵۳. حاج شیخ ابوالقاسم دولت آبادی؛^{۱۱}
 ۵۴. حاج ملا علی عاشق آبادی؛^{۱۲}
 ۵۵. سید محمدباقر علوی شهیدی؛^{۱۳}
 ۵۶. حاج سید عطاء الله فقیه امامی؛^{۱۴}

۱. همان، ج ۲، ص ۱۰۶۳؛ خاطرات آیه الله مستجابی، ج ۲، ص ۴۲.
 ۲. دانشمندان و بزرگان اصفهان، ج ۲، ص ۱۰۶۸.
 ۳. همان، ج ۲، ص ۱۰۷۲.
 ۴. دانشمندان و بزرگان اصفهان، ج ۲، ص ۱۰۷۵ و ۱۰۷۶.
 ۵. همان، ج ۲، ص ۱۰۸۳.
 ۶. همان، ج ۲، ص ۱۰۹۳.
 ۷. همان، ج ۱، ص ۱۵۱.
 ۸. همان، ج ۱، ص ۱۵۳.
 ۹. همان، ج ۱، ص ۱۵۴.
 ۱۰. همان، ج ۱، ص ۱۵۶ و ۱۵۷.
 ۱۱. همان، ج ۱، ص ۲۰۶ و ۲۰۷.
 ۱۲. مزارات اصفهان، ص ۲۶۹؛ دانشمندان و بزرگان اصفهان، ج ۱، ص ۲۰۸.
 ۱۳. دانشمندان و بزرگان اصفهان، ج ۱، ص ۲۴۹.
 ۱۴. همان، ج ۱، ص ۳۰۴.

۵۷. آقا میرزا مجتبیٰ روضاتی؛^۱
 ۵۸. آقا میر سید حسن چهارسوقی؛^۲
 ۵۹. میرزا حبیب الله روضاتی؛^۳
 ۶۰. حاج سید محمد باقر تویسرکانی؛^۴
 ۶۱. حاج سید ابوالحسن تویسرکانی؛^۵
 ۶۲. میرزا حسن قدسی کاشانی؛^۶
 ۶۳. حاج سید محمد باقر ابطحی حسینی سدهی؛^۷
 ۶۴. حاج سید محمد علی ابطحی سدهی؛^۸
 ۶۵. حاج شیخ علی اکبر شیخ الإسلام اصفهانی؛^۹
 ۶۶. حاج میرزا ابراهیم نواب؛^{۱۰}
 ۶۷. حاج میرزا محمد حسین بیدآبادی؛^{۱۱}
 ۶۸. آقا سید حسین بیدآبادی؛^{۱۲}
 ۶۹. میرزا فتح الله درب امامی؛^{۱۳}
 ۷۰. میر سید حسن ابن میر محمد تقی ابن میر سید حسن مدرس؛^{۱۴}

۱. دانشمندان و بزرگان اصفهان، ج ۱، ص ۳۴۴.
 ۲. همان، ج ۱، ص ۳۴۶ و ۳۴۷.
 ۳. همان، ج ۱، ص ۳۴۹.
 ۴. همان، ج ۱، ص ۳۵۰.
 ۵. همان، ج ۱، ص ۳۵۱.
 ۶. همان، ج ۱، ص ۳۵۱.
 ۷. همان، ج ۱، ص ۳۵۴.
 ۸. همان، ج ۱، ص ۳۵۸.
 ۹. همان، ج ۱، ص ۳۵۷ و ۳۵۸.
 ۱۰. همان، ج ۱، ص ۳۶۵ و ۳۶۶؛ اعلام اصفهان، ص ۹۲.
 ۱۱. دانشمندان و بزرگان اصفهان، ج ۱، ص ۳۷۷.
 ۱۲. همان، ج ۱، ص ۳۷۸.
 ۱۳. دانشمندان و بزرگان اصفهان، ج ۱، ص ۳۸۶.
 ۱۴. همان، ج ۱، ص ۴۰۵.

۷۱. میرزا عبدالحسین میردامادی؛^۱
 ۷۲. سید محمد صدر الواعظین؛^۲
 ۷۳. حاج آقا شمس الدین هرندی؛^۳
 ۷۴. شیخ حسن دشتکی؛^۴
 ۷۵. میرزا محمد حسن میردامادی سدهی؛^۵
 ۷۶. میرزا علی محمد میردامادی؛^۶
 ۷۷. حاج میرزا محمد حسن نحوی؛^۷
 ۷۸. آقا سید محمد باقر نحوی؛^۸
 ۷۹. میرزا حسن خان جابری انصاری؛^۹
 ۸۰. حسن وحید دستگردی؛^{۱۰}
 ۸۱. حاج شیخ محمد حسن عالم نجف آبادی؛^{۱۱}
 ۸۲. حاج شیخ محمد علی کرمانی؛^{۱۲}
 ۸۳. آقا سید محمد حسین میردامادی سدهی؛^{۱۳}
 ۸۴. حاج میرزا علی هسته ای؛^{۱۴}

۱. همان، ج ۱، ص ۴۳۹.
 ۲. همان، ج ۱، ص ۴۴۱.
 ۳. همان، ج ۱، ص ۴۴۴.
 ۴. همان، ج ۱، ص ۴۷۳.
 ۵. همان، ج ۱، ص ۴۷۸.
 ۶. همان، ج ۱، ص ۴۷۹.
 ۷. همان، ج ۱، ص ۴۸۹.
 ۸. همان، ج ۱، ص ۴۹۰.
 ۹. دانشمندان و بزرگان اصفهان، ج ۱، ص ۵۱۱.
 ۱۰. همان، ج ۱، ص ۵۱۴.
 ۱۱. همان، ج ۱، ص ۵۲۰.
 ۱۲. همان، ج ۱، ص ۵۳۴.
 ۱۳. همان، ج ۱، ص ۵۳۸.
 ۱۴. همان، ج ۱، ص ۵۵۵ و ۵۵۶.

۸۵. آقا سید محمد حسین رجائی؛^۱
 ۸۶. سید محمد تقی فقیه احمد آبادی؛^۲
 ۸۷. سید محمد علی مبارکه ای؛^۳
 ۸۸. آقا سید محمد حسن نجفی قوچانی؛^۴
 ۸۹. سید علی اصغر برزانی، که تقریری از درس استاد در غنا از ایشان چاپ شده؛^۵
 ۹۰. حاج سید عبدالحسین طیب؛^۶
 ۹۱. سید احمد صفائی خوانساری؛^۷
 ۹۲. حاج شیخ محمد باقر قزوینی؛^۸
 ۹۳. ملا حسن دولت آبادی؛^۹
 ۹۴. آقا میر سید محمد مدرس؛^{۱۰}
 ۹۵. آقا شیخ محمد حسین آشنی؛^{۱۱}
 ۹۶. سید ابوالعلی درچه ای فرزند آیه العظمی سید محمد باقر درچه ای؛^{۱۲}
 ۹۷. سید ابوالمعالی درچه ای فرزند آیه الله العظمی آقا سید محمد باقر درچه ای؛^{۱۳}
 ۹۸. میرزا محمد حسن موسوی طالخونچه ای پدر آیه الله سید اسماعیل هاشمی؛
 ۹۹. احمد مجد الإسلام کرمانی؛^{۱۴}

۱. همان، ج ۱، ص ۵۶۳.
 ۲. به نقل آقای حجة الإسلام سید محمد موحد ابطحی فرزند آقای آیه الله سید محمد علی موحد ابطحی.
 ۳. رک: حکایات مبارکه ای، ص ۱۶.
 ۴. رک: نگاهی کوتاه به خاندان و زندگی آیه الله سید ابوتراب مرتضوی درچه ای، ص ۲۰.
 ۵. رک: نصوص و رسائل، ج ۳، ص ۳۰۱ به بعد. به تحقیق شیخ مهدی باقری سیانی.
 ۶. رک: نگاهی کوتاه به خاندان و زندگی آیه الله سید ابوتراب مرتضوی درچه ای، ص ۲۰.
 ۷. همان، ص ۱۸.
 ۸. همان، ص ۲۰.
 ۹. همان، ص ۲۰.
 ۱۰. مزارات اصفهان، ص ۱۷۲.
 ۱۱. رک: نگاهی کوتاه به خاندان و زندگی آیه الله سید ابوتراب مرتضوی درچه ای، ص ۲۰.
 ۱۲. دانشمندان و بزرگان اصفهان، ج ۱، ص ۳۷۱.
 ۱۳. همان، ج ۱، ص ۳۷۱.
 ۱۴. نام آوران علم و اجتهاد کرمان، ص ۳۳۴.

۱۰۰. شیخ احمد فیاض؛^۱
 ۱۰۱. سید آقا جان نوربخش؛^۲
 ۱۰۲. میرزا ابراهیم امین الواعظین؛^۳
 ۱۰۳. شهید سید حسن مدرّس که تقریرات درس ایشان را نیز نوشته‌اند؛^۴
 در این مجال به همین افراد اکتفاء می‌کنیم. در کتاب «روضه رضوان» از صفحه ۱۴۵ تا ۱۴۹ نیز شاگردان ایشان تا ۹۰ نفر احصاء شده است.

آثار علمی

میزان الفقاهة موسوعه ای است گرانقدر از آیه الله العظمی سید محمد باقر درجه ای در میراث فقه شیعه که بحمد الله با تلاش عده ای از فضلا در ۲۶ جلد و توسط مجمع الذخائر الإسلامية در قم به چاپ رسیده است.

توضیح اینکه میزان الفقاهة نامی است که برای این مجموعه برگزیده‌اند نه اینکه خود آن مرحوم این نام را بر این مجموعه نهاده باشند.

در اینجا نظری اجمالی بر مطالب آن می‌اندازیم:

جلد اول مشتمل است بر:

۱. رساله ای در جمع بین اخباری که هر یک افضل اعمال را مشخص کرده‌اند؛
۲. تعلیقه ای بر رساله قاعده لاضرر شیخ مرتضی انصاری قدّس سرّه؛
۳. رساله ای در مساله بقاء بر تقلید میت.

جلد دوّم مشتمل است بر:

۱. رساله ای در حاشیه بر مجمع الرسائل جناب صاحب جواهر؛
۲. رسائل و فوائدی در طهارت؛

۱. در صحبت با فرزندشان آقای عطاء الله فیاض بیان فرمودند: آیه الله شیخ احمد فیاض شاگرد آقای آیه الله العظمی سید محمد باقر درجه ای بوده‌اند ، و آیه الله فیاض قبل از تشرّف به نجف از ایشان اجازه اجتهاد داشته‌اند.

۲. دانشمندان و بزرگان اصفهان، ج ۱، ص ۴۶ و ۴۷.

۳. همان، ص ۱۱۴ و ۱۱۵.

۴. مدرّس، ج ۲، ص ۳۰۸.

۳. رسائل و فوائدی در نماز.

نکته قابل توجه در این جلد اینکه مرحوم سید درچه ای در صفحه ۳۰۴ به مبنای خود در اخبار من بلغ اشاره کرده فرموده: «ثم اعلم أيضاً أنه لو دلّ خبر ضعيف على استحباب شيء ولو بعمومه يثبت به استحبابه بأخبار من بلغ على ما ذكرنا في محله. وهذا بخلاف ما لو دلّ خبر ضعيف على عدم استحبابه»^۱.

جلد سوم مشتمل است بر:

۱. تقریرات کتاب الطهارة از درس آخوند خراسانی؛

۲. تقریر مختصری از کتاب الطهارة آخوند ملا لطف الله. که ظاهراً منظور ملا لطف الله لاریجانی است؛

۳. حاشیه بر کتاب الزکاة شرایع الإسلام؛

۴. تقریر مختصری در باره نماز احتیاط از تقریر درس آخوند خراسانی؛

۵. رساله ای در احکام نماز مسافر؛

۶. رساله ای در بعض احکام مسافر تقریر بحث های شیخ محمد حسین کاظمینی.

جلد چهارم اختصاص دارد به کتاب الصلاة.

جلد پنجم مشتمل است بر:

۱. ادامه کتاب الصلاة؛

۲. حاشیه بر کتاب الزکاة شرایع الإسلام.

جلد ششم در مکاسب محرمة است که به صورت حاشیه بر مکاسب مرحوم شیخ انصاری تنظیم شده است.

جلد هفتم نیز در مکاسب محرمة است.

جلد هشتم مشتمل است بر:

۱. رساله فی الأرش؛ از تقریرات حاجی که احتمالاً منظور حاجی میرزا حسین خلیلی

است و یا حاج سید حسین ترک و یا حاج میرزا حبیب الله رشتی.

۲. رساله ای در خلل به طریق شرح بر شرایع از تقریرات حاجی و به گفته مقرر مطالب

به طور عمده از خود مقرر یعنی آیه الله درچه ای است؛

۱. میزان الفقاهة، ج ۲، ص ۳۰۴.

۳. فروعی در کتاب البیع از بحث معاطات از تقریرات استاد اعظم؛
جلد نهم نیز ظاهراً ادامه مطالب مطرح شده در جلد هشتم است و ادامه کتاب البیع.
در آخرین جلد به مباحثی در رابطه با حجیت خبرثقه پرداخته‌اند که بحثی
اصولی محسوب می‌شود.
جلد دهم مشتمل است بر:
۱. مباحثی استدلالی و مفصل در مکاسب محرمه به ترتیب مکاسب محرمه شیخ
انصاری؛
  ۲. کتاب البیع.
- جلد یازدهم مشتمل است بر:
۱. کتاب البیع که از ابتدای مباحث بیع شروع شده؛
  ۲. کتاب الرهن از تقریرات میرزا که به طریق شرح بر شرایع الإسلام محقق حلی
است.
- جلد دوازدهم مشتمل است بر:
۱. کتاب الحبوة که از تقریرات درس حاج میرزا حسین است که به گمانم منظور حاج
میرزا حسین خلیلی است؛
  ۲. رساله ای در وصیت از تقریر درس میرزا؛
  ۳. فایده ای در عدم وجود ضیق در دین؛
  ۴. فایده ای در مقدمه واجب؛
  ۵. تفسیر چند آیه از سوره هود؛
  ۶. فایده ای در قضای سجده ی واحده؛
  ۷. فایده ای در فسخ نکاح؛
  ۸. فایده ای در لبس میته؛
  ۹. فایده ای در خمس مذخور؛
  ۱۰. فایده ای در نماز عیدین؛
  ۱۱. فایده ای در حواله؛
  ۱۲. فایده ای در رهن؛

۱۳. حواشی بر رساله عملیه متاجر محمد باقر وحید بهبهانی؛

۱۴. فایده‌ای در رکوع؛

۱۵. فوائدی در خمس؛

۱۶. فایده در وقف؛

۱۷. حواشی بر تبصرة المتعلمین علامه حلی^۱.

و مطالبی فقهی و تفسیری و کلامی و مطالب دیگری در رابطه با فضائل امیرالمؤمنین علی

بن ابی طالب علیه السلام و مصائب امام حسین بن علی علیه السلام.

جلد سیزدهم مشتمل است بر:

۱. کتاب الطهارة

۲. کتاب الصلاة

جلد چهاردهم در خیارات است بر ترتیب مکاسب مرحوم شیخ انصاری رحمه الله.

جلد پانزدهم نیز در خیارات است.

جلد شانزدهم نیز در خیارات است.

جلد هفدهم در بحث بیع است و از شروط المتعاقدين شروع شده است.

جلد هجدهم نیز در بحث بیع است.

جلد نوزدهم در مشتمل است بر:

۱. حواشی بر رساله ی اصول دین شیخ جعفر شوشتری؛

۲. حواشی بر رساله نخبه حاجی کلباسی؛

۳. حاشیه بر مناسک حج شیخ انصاری.

جلد بیستم مشتمل است بر:

۱. وجیزه ای در شرک؛

۲. رساله ای در فضیلت قرآن و ذکر و نماز و دعا و زیارات؛

۳. تفسیر برخی آیات قرآن کریم؛

۴. مطالبی مربوط به مکاسب محرمة (جوایز سلطان، خراج و مقاسمه، بیع مصحف)

۵. مسائلی اخلاقی و اعتقادی؛

---

۱. میزان الفقهة، ج ۱۲، ص ۲۲۴-۲۶۵.

جلد بیست و یکم مشتمل است بر:

۱. رساله ای در عدالت؛
۲. رساله ای در طلب و اراده که تقریر بحث‌های استاد طوسی است که ظاهراً منظور آخوند خراسانی است؛
۳. مسائلی در رابطه با حقوقی که مانع از صحت یا لزوم بیع است که مربوط است به کتاب البیع، بحث شروط عوضین.

جلد بیست و دوم حاوی است بر مطالبی مربوط به بیع و در آخر وارد بحث ولایات می‌شود و از صفحه ۴۳۲ وارد بحث ولایت حاکم می‌شود.

جلد بیست و سوم حاوی بحث ولایت فقیه و شؤون مختلف آن.

جلد بیست و چهارم مشتمل است بر:

۱. کتاب الخمس؛
۲. مباحثی از مکاسب محرمه؛
۳. حواشی بر آخر مکاسب شیخ انصاری (قده).

جلد بیست و پنجم مشتمل است بر:

حواشی بر برخی کتب فقهی و فوائد و مطالب فقهی پراکنده در زکات و صوم و حج و احیاء موات و میراث و مهر و حواله ....

و در آخر تحقیقی در زیارت عاشورا که به سال ۱۳۱۵ هجری قمری نوشته شده است. جلد بیست و ششم شرح حالی از مؤلف است که از کتاب المفصل استاد سید احمد حسینی اشکوری آورده شده، بعلاوه فهرست‌های مطالب مجلدات قبلی. قابل ذکر اینکه اینجانب یک دور کامل کتاب میزان الفقاهة را توزیع کرده و یادداشت‌هایی از مبانی پراهمیت اجتهادی و اصولی و رجالی آن برداشته ام و گاهی تعلیقات و تصحیحات مختصری در حاشیه آن نگاشته ام که ان شاء الله به یاری حضرت حق مبنای یک نوشته دیگر خواهد بود.

آثار اصولی چاپ نشده ایشان را نیز این چنین فهرست کرده‌اند:

۱. رساله ای در بحث وضع؛
۲. رساله ای در حقیقت شرعیه؛

۳. رساله ای در مشتق؛
۴. بحث اجزاء تقریر درس استاد اعظم؛
۵. بحث اجتماع امر و نهی تقریر بحث استاد اعظم؛
۶. رساله ای در اوامر؛
۷. رساله ای در مقدمه واجب؛
۸. رساله ای در مسأله ضد؛
۹. رساله ای در مفاهیم؛
۱۰. بحث انسداد تقریر درس آخوند ایروانی؛
۱۱. حواشی بر فرائد الأصول مرحوم شیخ انصاری؛
۱۲. رساله ای در قاعده لا ضرر.

از جمله آثار اصولی که از ایشان نقل شده حاشیه ای است بر هدایة المسترشدين.

آیة الله سید مصطفی شریعت در چه ای در یادنامه آیة الله سید ابوتراب در چه ای به این مطلب اشاره کرده بیان می‌دارد: یک نسخه از حاشیه معالم به نام هدایة المسترشدين نزد ما موجود است که برخی حواشی از ایشان در بحث حجیت خبر واحد بر آن نوشته‌اند که از یک سوشواهدی است که از دوران طلبگی و خواندن درس معالم ایشان است و از سویی نشانه تحقیق و تدقیق آن مرحوم^۱.

منابع

- قرآن کریم.
- اعلام اصفهان: سید مصلح الدین مهدوی، تحقیق: غلامرضا نصراللهی، سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان، ۱۳۸۶ ش.
- تکملة أمل الآمل: سید حسن الصدر، تحقیق: حسین علی محفوظ، عبدالکریم الدبّاغ، عدنان الدبّاغ، دارالمؤرخ العربی، بیروت، ۱۴۲۹.
- حکایات مبارکه ای: حمید خلیلیان، سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان، ۱۳۹۸ ش.

۱. رک: نگاهی کوتاه به خاندان و زندگی آیة الله سید ابوتراب مرتضوی در چه ای، ص ۱۶.

- خاطرات آیه الله مستجابی: سید مرتضی مستجاب الدعواتی، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، تهران، ۱۳۹۹ ش.
- دانشمندان و بزرگان اصفهان: سید مصلح الدین مهدوی، تحقیق: رحیم قاسمی، محمد رضا نیلفروشان، انتشارات گلدسته، ۱۳۸۴ ش.
- الذریعة إلى تصانیف الشيعة: شیخ آقا بزرگ طهرانی، دار الأضواء، بیروت، ۱۴۰۳.
- رجال ومشاهیر اصفهان: میر سید علی جناب، تصحیح: رضوان پورعصار، سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان، ۱۳۸۵ ش.
- روضه رضوان (مشاهیر مدفون در تکیه کازرونی): محمد حسین ریاحی، کانون پژوهش، اصفهان، ۱۳۸۶ ش.
- زندگانی حضرت آیه الله چهارسوقی: سید محمد علی روضاتی، مؤسسه کتابشناسی شیعه، قم، ۱۳۹۶ ش.
- طبقات اعلام الشيعة: شیخ آقا بزرگ طهرانی، مع تعالیق سیّد عبدالعزیز طباطبائی، دار احیاء التراث العربی، بیروت، ۱۴۳۰.
- مدرس: علی مدرسی، بنیاد تاریخ انقلاب اسلامی.
- مزارات اصفهان: سید مصلح الدین مهدوی، تحقیق: اصغر منتظر القائم، انتشارات دانشگاه اصفهان، ۱۳۸۷ ش.
- مکارم الآثار: شیخ محمد علی معلم حبیب آبادی، مع تعالیق سیّد محمد علی روضاتی، نفاثات مخطوطات اصفهان، ۱۳۶۴ ش.
- منار الهدی فی الأنساب: محمد حسین علمي حائري، تحقیق: أحمد حائري أسدي، مكتبة العلامة ابن فهد الحلبي، كربلاء، الطبعة الثانية، ۱۴۳۲. موسوعة طبقات الفقهاء: اللجنة العلمية فی مؤسسه الإمام الصادق عليه السلام، قم، ۱۴۱۸.
- موسوعة مؤلفي الإمامية: اللجنة العلمية فی مجمع الفكر الإسلامي، قم، ۱۴۲۸.
- مؤلفين كتب چاپی فارسی و عربی: خان بابا مشار، ۱۳۴۰ ش.
- میزان الفقهة: سیّد محمد باقر موسوی درچه ای، إعداد: سید صادق حسینی إشکوری، مجمع الذخائر الإسلامية، قم، ۱۴۳۹، ۲۰.
- نصوص و رسائل من تراث اصفهان: جمعی از محققین - به اشراف مجید هادی زاده، اصفهان، ۱۴۲۸.
- نگاهی کوتاه به خاندان و زندگی عالم جلیل القدر فقیه اهل بیت و مفسر قرآن آیه الله سید ابوتراب مرتضوی درچه ای: سید مصطفی شریعت درچه ای، چاپ نشاط، ۱۳۷۰ ش.